

Problémy při přechylování názvů povolání v češtině a ruštině

Sofia Rogozhnikova

ABSTRAKT:

Tento článek obsahuje stručný přehled systému přechylování povolání v češtině a ruštině. Hlavním účelem je určit a popsat problémy při přechylování názvů pracovních pozic, povolání a profesí ve výše zmíněných jazycích. Dalším cílem je zjistit faktory, které brání v tvoření a použití přechýlených jmen. V článku je rovněž provedena komparativní analýza přechylování názvů profesí v češtině a ruštině.

KLÍČOVÁ SLOVA:

přechylování, ženský rod, slovtvorba, čeština, ruština, feministická lingvistika, genderová lingvistika

ABSTRACT:

This article provides a brief overview of the formation system of feminine professional titles in Czech and Russian. The main purpose is to identify and describe problems in the formation of feminine nouns that have a significance of job positions, occupations, and professions in the aforementioned languages. Another objective is to identify factors that prevent the formation and use of feminine forms. The article also performs a comparative analysis of the formation of feminine professional titles in Czech and Russian.

KEYWORDS:

Change of grammatical gender, Feminine, Word formation, Czech, Russian, Feminist linguistics, Gender linguistics

ÚVOD

Přechylováním rozumíme asymetrický vztah, v němž jedno ze jmen je základní a druhé od něj odvozené (Ziková 2017). V tomto článku se budeme věnovat přechylování českých a ruských mužských obecných jmen, jež označují názvy povolání a pracovní pozice. Hlavním cílem je prozkoumat a porovnat způsoby vytvoření ženských protějšků k mužským jménům a zjistit eventuální problémy vznikající při přechylování. Důvodem pro zpracování právě tohoto tématu je jeho aktuálnost, jelikož momentálně probíhající globální změna sociálně-kulturní situace vyžaduje též změnu lingvistickou. Na rozdíl od historických období, během kterých byla některá zaměstnání vyhrazena výlučně mužům, zastávají současné ženy funkce ve stále vyšším počtu oborů, a proto je potřeba přechylovat názvy profesí, které doposud existovaly pouze v mužské podobě. Přechylování je tedy nutné zkoumat s ohledem na kulturní prostředí uživatelů jazyka.

Jakožto rodilá mluvčí ruštiny a velice aktivní uživatelka češtiny jsem si všimla značných a evidentních rozdílů v použití přechýlených jmen v těchto dvou jazycích.

V tomto článku jsem se snažila stručně porovnat ruský a český systém přechylování a určit typologii problémů, kterým jednotlivé jazyky čelí.

PROBLEMATIKA PŘECHYLOVÁNÍ DO ŽENSKÉHO RODU V ČEŠTINĚ

V češtině se běžně používají označení pracovních pozic, které zastupují ženy, *dělnice*, *filoložka*, *manažerka*, *poručice*, *vědkyně* atd., přesto se s nimi setkáváme spíše na vizitkách, kde je představena konkrétní osoba, a tudíž je zde těsnější vazba na jméno a příjmení, na rozdíl např. od seznamů zaměstnanců nebo pracovních pozic, v nichž je důležitější celkový přehled. Obtíže však někdy působí volba správné přechýlené podoby (Internetová jazyková příručka).¹ Například název povolání *chirurg* se může přechylovat do ženského rodu nejenom jako *chirurgka*, ale také jako *chirurgyně* (Kraus 1995). Varianty *chirurgka* a *chirurgyně* jsou souznačné a používají se dle osobních preferencí mluvčího. Podobná situace je s přechylováním profese *psychiatr*. V *Akademickém slovníku cizích slov* se uvádí dvě varianty: *psychiatrička* a *psychiatryně*, i když podoba *psychiatrička* je frekventovanější (tamtéž).

Dalším problémem v oblasti přechylování pracovních pozic v češtině je homonymita přechýlených podob s jinými názvy. Nastává tedy situace, kdy přechýlená podoba povolání *strážník* je *strážnice*, přičemž se jedná o homonymum k názvu města *Strážnice* i k *strážníci*, tedy „místnosti pro stráž“ (Havránek 1989).

Za první republiky existovala tradice označení ženy podle funkce jejího manžela, tedy *pan ředitel* — *paní ředitelová*, *pan doktor* — *paní doktorová* (Internetová jazyková příručka).² Přestože je v současné češtině sufix *-ová* ve svém původním významu téměř neproduktivní, a to díky rovnoprávnějšímu postavení ženy, která je již vnímána společností jako samostatná jednotka, používá se k označení určitých povolání jako *radová*, *správčová* atp. Problémem je, že ve slovnících jsou pro některá hesla uvedeny dva významy, například ve *Slovníku spisovného jazyka českého* nalezneme k heslu *krejčová* následující významy: 1. „žena provozující krejčovské řemeslo“ a 2. „žena krejčího“ (Havránek 1989). Proto je z hlediska feministické lingvistiky stále otázkou, zda takových přechýlených jmen vůbec užívat, a pokud ne, jak je nahradit.

PROBLEMATIKA PŘECHYLOVÁNÍ DO ŽENSKÉHO RODU V RUŠTINĚ

Situaci s přechylováním v ruštině můžeme charakterizovat jako poměrně náročnou, a to především kvůli vnímání ženy ve společnosti. Za pádný důkaz tohoto názoru považujeme fakt, že v současném Rusku existuje seznam povolání, která jsou ženám zakázána.³ Jedná se o povolání v oblasti chemického, petrochemického a těžebního

1 Přístupná na webových stránkách <<https://prirucka.ujc.cas.cz>>.

2 Přístupná na webových stránkách <<https://prirucka.ujc.cas.cz>>.

3 Zákaz platí v souladu s nařízením Ministerstva práce a sociální ochrany Ruské federace od 15. srpna 2019, platnosti nabude 1. ledna 2021.

průmyslu, zpracování kovů, výroby celulózy, lodního stavitelství atd., která by mohla ohrozit reprodukční zdraví žen. Přitom vykonávat například profesi uklízečky v továrně na výrobu chemických látek ruské ženy mohou a některé z nich se navzdory zákazu věnují i nedovoleným povoláním (Rodina 2017). Nevyklučovali bychom ani pravděpodobnost, že určité procento žen v Rusku pracuje na zakázaných pracovních pozicích na černo. Je tedy možnost, že se názvy podobných povolání někdy přechylují do ženského rodu, ovšem v hovorové ruštině, poněvadž spisovná ruština ženský rod takových profesí stále neuznává.

Na absenci některých ženských protějšků k označením názvů povolání poukázala ve své knize *Válka nemá ženskou tvář* i rusky píšící běloruská spisovatelka a nositelka Nobelovy ceny za literaturu 2015 Světlana Alexijevičová. Podle autorky velká část přechýlených jmen označujících vojenská povolání vznikla v ruštině za Velké vlastenecké války, jelikož v Rudé armádě sloužil zhruba milion žen a předtím ženy tato povolání nevykonávaly (Alexijevič 2004: 1).

Za jeden z nejdůležitějších problémů při přechylování v současné ruštině považujeme to, že se v ní vyskytuje poměrně velká skupina názvů profesí, které nemají spisovnou variantu ženského protějšku. Jedná se především o vojenské a policejní hodnosti (*капитан, майор, старший оперуполномоченный* atd.), politické funkce (*министр, посол, президент* atd.) a tituly (*академик, доцент, кандидат наук* atd.). K nepřechylovaným jménům patří ve spisovné ruštině i další pracovní pozice, které historicky zastávali výlučně muži (*адвокат, советник* apod.), a také nově vzniklé profese (*консультант, менеджер, эксперт* apod.). Rod podstatného jména, pokud vystupuje ve větě jako podmět, se v tomto případě označuje pomocí shody podmětu s přísudkem (*Депутат принимала посетителей*) (Rozental' 1997: 322). Spisovným způsobem přechylování je pouze kompozice s nulovým interfixem: *женщина-врач, женщина-дипломат, женщина-космонавт, женщина-посол, женщина-снайпер* apod.

Slovotvorné sufixy *-ша*⁴ a *-иха* kdysi označovaly manželku muže zastávajícího určitou funkci (tamtéž), například *губернатор-губернаторша*, podobně jako sufix *-ová* v češtině, jehož použití již není tak aktuální jako před sto lety. Pro hovorovou a obecnou ruštinu je stále charakteristické použití jmen přechýlených pomocí sufixů *-ша* a *-иха*, avšak pro označení žen zastupujících určitou pracovní pozici (např. *дворничиха, маникюрша, секретарша, сторожиха* apod.). Nehrozí totiž, že by tato označení uživatelé ruštiny vnímali v jiném významu než „žena vykonávající určité povolání“, a tedy zde nevzniká žádný sémantický problém. Ruský lingvista Rozental' ve své *Stylistické a pravopisné příručce* ale upozorňoval, že by se ve spisovné ruštině mělo takovým názvům vyhýbat, poněvadž přísluší obecné ruštině, ba dokonce mívají pejorativní zabarvení (tamtéž). Jeho tvrzení lze považovat za další důkaz výskytu vážného stylistického problému při užití některých jmen přechýlených do ženského rodu.

V hovorové ruštině se některá označení vojenských hodností a politických funkcí přechylují pomocí sufixu *-ша*. Například k heslu *майорша* najdeme v *Encyklopedickém slovníku ruského jazyka* dva významy: 1. žena majora 2. žena s hodností majora (*Бол'шoj*

4 Zde i dále neoznačujeme koncovky pomocí závorek jako *-ux(a)*.

Rossijskij enciklopedičeskij slovar' 2009). S použitím označení *майора* ve svém původním významu „žena majora“ se již setkáme pouze v literárních zdrojích.⁵ Ve starších slovnících (viz např. *Tolkovyj slovar' /Ušakov 1935–1940/*) se k tomuto heslu uvádí, že se jedná o nespisovný a zastaralý tvar. Novější slovník (Efremova 2000) uvádí jako primární význam „žena s hodností majora“, ale označuje ho za hovorový. Zajímavým faktem je, že pomocí sufixu *-ша* se v hovorové ruštině rovněž přechylují i neologismy označující nově vzniklá povolání, jakými jsou *инстаграмерша*, *тиктокерша*, *ютуберша* apod.⁶

Dalším háčkem je problematické přechylování některých jmen kvůli homonymitě názvů povolání s jinými obecnými jmény: *овчар* je pasák ovcí, ale *овчарка* je ovčácký pes. Dále existuje například profese *гончар*, která v přechýlené podobě znamená toponymum (např. *деревня Гончарка*)⁷.

Nutnost přechylování mužských jmen označujících pracovní pozice, povolání a tituly je předmětem vášnivých diskusí mezi ruskými lingvisty a běžnými uživateli ruštiny.⁸ V této souvislosti se někdy pohlíží na zkušenost jiných jazyků, zejména slovanských, s přechylováním. Ruská spisovatelka Taťána Tolstaja v rozhovoru pro časopis *Sobaka* uvádí, že „ženské protějšky mužských jmen jsou odporné a zní jako kdyby to byl nějaký další slovanský jazyk, například čeština“, a dokonce vyjadřuje svou nespokojenost s tím, že se v češtině „všechno feminizuje“, třeba i příjmení (Kaminskij 2018). Docentka Oksana Morozová je naopak přesvědčená, že přechýlená ženská jména jsou již významnou součástí moderního ruského jazyka a že jejich použití podporuje „viditelnost“ ženy jako subjektu (Levontina a kol. 2019). Profesor Gasan Gusejnov se domnívá, že v jazykové kultuře nejsou žádné přirozené prvky, a proto nejde o vnucení či cenzuru, pokud mluvíme o nutnosti použití a zavedení ženských přechýlených jmen do jazyka (tamtéž).

Z toho vyplývá, že odpůrci přechylování a „jazykoví konzervativci“ používají ve své řeči výhradně ty ženské protějšky, které se považují za spisovné a jsou kodifikované v ruských gramatikách, příručkách a slovnících. Existují ovšem i uživatelé ruštiny, kteří mají potřebu aktivně používat přechýlená jména jak v mluvené, tak i v psané ruštině. Jedná se především o zastánkyně feministického hnutí v Rusku, které podporují myšlenku zviditelnění ženy ve společnosti. Domnívají se totiž, že jedním z účinných způsobů zničení genderových stereotypů v jazyce je vytvoření a používání přechýlených jmen (Kartoškina 2019). Vzhledem k tomu, že ruské feministické hnutí často provozuje svou činnost ve virtuálním prostředí, s přechýlenými jmény se setkáme v osobních blozích významných feministek a feministických

5 Nacional'nyj korpus russkogo jazyka. Online vyhledávání: <<https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>>.

6 Tyto a další příklady nalezneme na ruskojazyčném internetu, jelikož k 1.10.2020 nejsou zachyceny v Národním korpusu ruského jazyka <ruscorpora.ru>.

7 Další příklady lze naléznout na portálu [gramota.ru](http://new.gramota.ru/spravka/letters/59-rubric-89) v příspěvku *Avtor Petrova, ili nazvanija neženskykh professij* <<http://new.gramota.ru/spravka/letters/59-rubric-89>>.

8 Viz např. publikaci *Avtor ili avtorka: delajem li my ošibku, ispolzujza v reči feminitivy zpravodajství RiaTomsk* ze dne 8. března 2020 (Matvievskij 2020).

aktivistek na sociálních sítích Facebook, Instagram a VK⁹, na internetovém serveru YouTube¹⁰, Telegramu¹¹ a jiných internetových zdrojích. Mezi další významné platformy, které přispívají k šíření přechýlených jmen, lze zařadit *Wonderzine*, „časopis pro liberální ženy a jejich přátele“.¹²

Když mluvíme o feministickém hnutí, je zapotřebí vzít v úvahu, že se jedná nejenom o politickou teorii, ale i o filozofický systém. V souvislosti s přechýlenými jmény to znamená, že příznivcům feminismu nejde o použití jakýchkoliv ženských protějšků. Osoby, které se hlásí k feminismu, se snaží z jazyka vyloučit ta přechýlená jména, která mají ustálenou negativní konotaci, jakožto *директриса, училка*, a nahradit je neutrálnějšími výrazy. Přípona *-ша* se také dostala na černou listinu některých stoupců feminismu, a to kvůli tomu, že původně označovala manželku muže vykonávajícího určité povolání. Totéž platí i pro sufix *-уха*, poněvadž má v ruštině více významů a používá se nejenom k vytvoření ženských protějšků k názvům povolání, jakožto *дворничиха, портниха*, ale i například k vytvoření názvů samic zvířat (*бобриха, ослиха, слониха* apod.), negativně zabarvených přechýlených jmen, např. *врачиха*, a také kdysi označovala ženu pracovníka nebo nositele titulu, např. *дьячиха, купчиха, пономариха* apod. Avšak jiní se domnívají, že ruská přípona *-ша* již svého původního významu pozbyla, a proto je vhodná pro přechylování, stejně jako jiné podobné sufixy, např. *-иня, -ица* a *-есса*.¹³ Na ruskojazyčném internetu se setkáme s novými označeními jako *адвокатесса, гинекологиня, докторица, психологиня, редакторесса, филологиня, хирургиня* atd. Produktivní příponou pro vytvoření přechýlených jmen je také *-ка*, díky níž vznikají v ruštině taková slova jako *авторка, лекторка, менеджерка, спикерка, экспертка* a mnoho dalších. Ale i v tomto případě se mezi uživateli ruštiny rozpoutala bouřlivá diskuse. Kvůli použití přípony *-ка* totiž může docházet k homonymitě s jinými jmény, jelikož se jedná o velice produktivní ruský sufix obecně.¹⁴ Navíc by se v některých z těchto přechýlených jmen měl podle fonetických zákonitostí ruštiny klást přízvuk na předposlední, a ne na první slabiku jako ve starších označeních, *астроно́мка* vs. *а́вторка, журна́листка* vs. *ле́кторка*.

9 Viz např. Instagram @alexandramitroshina (<<https://www.instagram.com/alexandramitroshina>>), @nikonova.online (<<https://www.instagram.com/nikonova.online>>), @nixelpixel (<<https://www.instagram.com/nixelpixel>>) apod.

10 Viz např. kanály *Feministki pojasnjajut* (<<https://www.youtube.com/channel/UCjtqz-lqHX-GFNnIzff4BDug>>) a *Nežnyj redaktor* (<<https://www.youtube.com/channel/UCByhZ-JEe5O-OZSuqOuaXOng>>).

11 Viz např. kanál známé feministické aktivistky a zakladatelky online zpravodajství *Breaking Mad* Zaliny Maršenkulovové *Ženskaja vlast'* (<https://tigrm.ru/channels/@vlast_Zh>).

12 Online časopis: <wonderzine.com>.

13 Tyto přípony však mají v současné ruštině omezenou produktivnost, stejně jako *-uca* aj.

14 Jedná se o tvoření deminutiv, univerbátů atd.

ZÁVĚR

V češtině se k označení ženských povolání, pracovních pozic a titulů používají v naprosté většině případů přechýlená jména. Na rozdíl od ruštiny se v češtině již neuvažuje o tom, je-li používání ženské podoby slova nezbytné. Přestože je přechylování v češtině zcela přirozené, stále se v této oblasti setkáváme s několika problémy. Jedním z nich je existence většího počtu ženských podob pro totéž obecné jméno. Dalším je homonymita ženských protějšků s jinými názvy. Posledním problémem je smyslnost přechylování mužských jmen do ženského rodu pomocí sufixu *-ová* pro označení ženy vykonávající určitou funkci. Z našeho hlediska lze výše uvedené problémy považovat spíše za nepatrné. Větším problémem je například otázka (ne)přechylování českých příjmení, kterému jsme se v rámci tohoto článku nevěnovali.

Ve spisovné ruštině se při přechylování setkáváme s tzv. *jazykovou asymetrií*, tedy s absencí spisovného ženského protějšku pro mužské jméno, kterou ruština řeší v syntaktické rovině, např. pomocí shody podmětu s přísudkem, anebo pomocí kompozit s nulovým interfixem. Tato asymetrie je vyvolána mimojazykovými faktory, a to zejména postavením ženy v ruské společnosti, a je tématem debat nejenom ruských lingvistů, ale i běžných uživatelů ruštiny.

V ruské společnosti je tudíž stále otázkou, je-li nutné zavedení přechýlených podob ženského rodu do spisovné ruštiny. Z toho vyplývá, že ve spisovné ruštině stále nejsou určena přesná pravidla, podle kterých by se přechylovaly některé názvy profesí a pracovních pozic, jež se zatím nepřechylovaly nebo se přechylovaly pouze v hovorovém jazyce. Ženské podoby některých jmen se buď považují za prvky obecné ruštiny, anebo mají pejorativní zabarvení, což svědčí o výskytu vážného stylistického problému v této oblasti. Pro přechylování názvů povolání a profesí do ženského rodu neexistuje univerzální sufix nebo jednotný systém. Proto je jedním z dalších jazykových problémů výběr vhodného způsobu přechylování, nejčastěji se jedná o volbu sufixu. Přechylování v ruštině tedy často probíhá dle jazykového citu, motivace a inspirace těch uživatelů ruštiny, kteří navzdory všemu cítí potřebu ženské protějšky používat.

BIBLIOGRAFIE:

- (2009): *Bol'šoj Rossijskij enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Bol'šaja Rossijskaja enciklopedija.
- Alexijevič, S. (2004): *U vojny ne ženskoje lico*. Moskva: Pal'mira. [online]. Dostupné z [www: <http://www.lib.ru/NEWPROZA/ALEKSIEWICH/zhensk.txt>](http://www.lib.ru/NEWPROZA/ALEKSIEWICH/zhensk.txt).
- Efremova, T. (2000): *Novyj slovar' russkogo jazyka: Tolkovo-slovoobrazovatel'nyj*. Moskva: Russkij jazyk.
- Havránek, B. a kol. (1989): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia. [online]. Dostupné z [www: < https://ssjc.ujc.cas.cz>](https://ssjc.ujc.cas.cz).
- Kaminskij, I. (2018): Tatjana Tolstaja: Jesli ja kogda-nibud' skažu „kek“ — ubejte menja! Sobaka. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://www.sobaka.ru/city/science/67575>](https://www.sobaka.ru/city/science/67575).
- Kartoškina, D. (2019): Začem nužny feminitivy? Dovid. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://www.dovid.online/zachem-nuzhny-feminitivy/#:-:text=Обычно%20феминитивы%20обозначают%20социальный%20статус,женщины%20стали%20видимы%20в%20обществе>](https://www.dovid.online/zachem-nuzhny-feminitivy/#:-:text=Обычно%20феминитивы%20обозначают%20социальный%20статус,женщины%20стали%20видимы%20в%20обществе).

- Kraus, J. a kol. (1995): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Levontina, I. a kol. (2019): Točka zrenija. Feminitivy, *PostNauka*. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://postnauka.ru/faq/96444>](http://www.postnauka.ru/faq/96444).
- Matvievskij, V. (2020): Avtor ili avtorka: delajem li my ošibku, ispolzuja v reči feminitivy, *RiaTomsk*. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://www.riatomsk.ru/article/20200308/russkij-yazik-feminitivi-oshibka-ili-net>](http://www.riatomsk.ru/article/20200308/russkij-yazik-feminitivi-oshibka-ili-net).
- Rodina, A. (2017): Dlja ženščin v Rossii zakryty 456 vidov professij. Dal'nobojščica, pomoščnica kapitana i kapitan — o tom, kak oni preodoleli etot zapret, *Meduza*. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://meduza.io/feature/2017/06/13/dlya-zhenschin-v-rossii-zakryty-456-professiy-dalnoboyschitsa-pomoschnitsa-kapitana-i-kapitan-o-tom-kak-oni-preodoleli-etot-zapret>](https://meduza.io/feature/2017/06/13/dlya-zhenschin-v-rossii-zakryty-456-professiy-dalnoboyschitsa-pomoschnitsa-kapitana-i-kapitan-o-tom-kak-oni-preodoleli-etot-zapret).
- Rozental', D. (1997): *Spravočnik po pravopisaniju a stilistike*. Moskva: IK Komplekt.
- Ušakov, D. N. (ed.) (1935–1940): *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Ziková, M. (2017): Přechylování, in: Karlík, P. — Nekula, K. Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník*. [online] [cit. 2020-10-21]. Dostupné z [www: <https://www.czechency.org/slovník/PŘECHYLOVÁNÍ#:~:text=je%20tradičně%20definováno%20jako%20asymetrický,je%20tedy%20změna%20přirozeného%20rodu>](https://www.czechency.org/slovník/PŘECHYLOVÁNÍ#:~:text=je%20tradičně%20definováno%20jako%20asymetrický,je%20tedy%20změna%20přirozeného%20rodu).